

Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás*

Vizsgálódásunk területe a Mecsek középhegységi dombos tája. (Legmagasabb csúcsa 682 m). A szűk völgyekben rétek, a szélesebbekben, a menedékes oldalakon és alacsonyabb fennsíkokon szántók, az oldalakon és tetőkön szőlők, erdők. A szemet gyönyörködtetően változatos táj neve Hegyhát, a baranyai sásdi járás területével esik egybe, ma 76 kisebb-nagyobb falut foglal magába. A középkorban a sűrű lakosságú Dél-Magyarország része, és a Hegyháton ekkor körülbelül annyi falu létezett, mint most. E falvak akkor is mint ma, lélekszámban kisebbek és szegényebbek voltak, mint a sík vidék termékenyebb tájain. 1543-ban foglalja el a török Pécs városát, e vidék gazdasági, közigazgatási és szellemi központját. A török közvetlen hatáskörébe kerül a Hegyhát. 1686 után az elpusztult Baranyának aránylag legsűrűbben lakott vidéke az Ormánság mellett, mivel e területeken a lakosság erdő vagy mocsarak közt védelmet és búvóhelyet kereshetett magának. A termékenyebb síkok szinte lakatlanná váltak.

A Hegyháton az 1711-es összeírás lakott helyeket éppen annak leghegyesebb, legszegényesebb adottságú, központi részén talált csak. 1715 táján érkező délszlávok, majd a Rajna vidékétől Alsó-Ausztriáig terjedő vidék különböző részeiből származó német telepések a Hegyhát északi, síkabb, lakatlanabb, de termékenyebb területén telepednek meg. Később jövő telepések és bevándorlók néhány önálló német falut létesítenek a magyarlakta központi részen belül is, de a későbbiekben a német nyelvű lakosság számbeli növekedése a korábban csak magyarok lakta falvakban is szembevetőd. Az összeírásokból kirajzolódik ennek menete. A magyar faluban megjelenik a német zsellér, aki valamilyen iparhoz is ért, több esetben például molnár. Néhány évtized múlva telket vásárol, vagyis földbirtoka után adózó jobbágyként szerepel már az összeírásban. Közben újabb német zsellér-iparosok települnek a faluba, akik mind arra törekednek, hogy földet szerezzenek. Több faluban száz esztendő után már a német lakosság meghaladja a magyarok lélekszámát. 1900-ban csak 10 magyar faluban nincs számottevő német lakosság. 31 faluban még a többség magyar, 20 falu tekinthető német falunak, és 15 faluban németek vannak többségben. 1941-re a 31 magyar többségű faluból további 7 faluban kerültek a németek túlsúlyba. 1900-ban a magyar és német nyelvű lakosság száma közel egyenlő. A délszlávok betelepedésük idején sem tették ki az összlakosság 10%-át. Sok szerb család még a XVIII. század folyamán továbbment. A megmaradtak száma is gyorsan fogyott. A maradék a két háború közt Jugoszláviába költözött, a horvátok pedig beolvadtak a magyarságba, helyenként a németekbe. A németek egy része a második világháború során exponálta magát, Hitler és egy nagynémet birodalom gondolata mellett. 1946—47 között az itt lakó németiség mintegy felét telepítették ki, helyükre Romániából, Csehszlovákiából és Jugoszláviából menekült és kitelepített, valamint az ország más vidékeiről származó földnélküliek jöttek és kaptak földet.

Kétségtelen, hogy a XVIII. században érkező német telepések megkülönböztető kiváltságokat kaptak, és a részben német származású földesurak, valamint az osztrák irányítású közigazgatás kedvezett nekik az őslakos magyarokkal szemben, de állandó számbeli növekedésüket, vitális expanziójukat, mely a magyarság elszegényedésével és számbeli visszaszorulásával járt, egyedül ebből megmagyarázni nem

* Jelen tanulmány több éve folyó rendszeres kutatómunka eredményeinek egy részét foglalja össze.

lehet. A demográfiai és gazdasági-történeti statisztikákban megfigyelhető jelenségek mögött két kultúra eltérő értékrendjét és magatartás-meghatározó erejét kell keresnünk.

A két kultúra különbözősége nem egyszerűsíthető le a telepes-öslakos ellenté-
tére, eltérő életvitelére. Kétségtelenül fennáll ennek a lényege is: a telepest semmi-
féle gátló hagyomány nem köti, csak saját és hozzá hasonló telepestársak erejére
van utalva, ugyanakkor az öslakos magatartását nemegyszer irracionális hagyomá-
nyok, elkötelezettségek, generációk alatt kialakult presztízs és az ősi föld fogalma
köti, befolyásolja (mely csak látszólag nyújt biztonságos kereteket, de semmiféle
védelmet az elszegényedés ellen, ha az időknek megfelelő gazdálkodásban lemarad,
és igényeivel együtt nem növeli és nem korszerűsíti termelését). Mutatis mutandis,
a német telepes és a magyar öslakos ellentéte az egész Kárpát-medencében meg-
található, sőt ezenkívül áll egész Kelet-Európára is, de a következőkben tett meg-
állapítások csak a megnevezett tájban élő magyar és német népcsoport helyi mű-
veltségére vonatkoznak, s ebben a formában semmi esetre sem általánosíthatók, még
kevésbé vihetők át történelmietlenül „a magyar” és „a német” műveltség jel-
lemzésére.

Azt keressük és kutatjuk, vajon milyen eszmények, követendő és vonzó maga-
tartások állnak a két eltérő magatartás előtt? A két eszménykép határozottan ki-
rajzolódik. A magyar paraszt eszményképe a XVIII—XIX. században a nemesúr, a
falusi földbirtokos, aki kedveli a fényes, szép ruhát, szép lovat, az ünnepeket, a
muzsikát, a társaságot, sokat áldoz vendégeskedésre és mulatságra, s minderre szer-
felett büszke. A németek, mint telepesek is egyben, célratörő, okos tőkegyűjtésre,
föld- és vagyonszerezésre rendezkednek be. Eszményük a jól számító, szorgalmas,
beosztó és takarékos, mások ügyetlenségéből adott lehetőségeket kíméletlenül kihasz-
náló, eredményes, céltudatos vállalkozó polgár, a kapitalista.

Mielőtt e eszményképeknek megfelelő értékrendeket egymással szembeállíta-
nánk, fel kell tennünk a kérdést, honnan ered e két ideál? A feleletet nehéz meg-
fogalmazni megnyugtató módon. Bizonyos, hogy több évszázad politikai és társada-
lomtörténete van mögötte. Magyarországon a nyugat-európai feudális rend elkésve
(XIII. század) és sohasem épült fel olyan szigorúan, mint másutt. A magyar jobbágy
szabadabb körülmények közt élt, mint nyugat-európai társa. Szabadköltözését is
csak 1514 után próbálták eltörölni, de ez sem sikerült teljesen. Megfelelő keretek
között joga volt a halászathoz, vadászathoz, és nem ismerte a személyes függés sok
klasszikus feudális intézményét. Az ipar és a városok fejlődésében elmaradt Nyugat-
Közép-Európától, és amikor nálunk is megkezdődött a városi-mezővárosi polgár-
osztály kialakulása, azt az 1514-es Dózsa-forradalom megtorlása, majd 1526 óta az
ország területén folyó minden ez irányú fejlődést lehetetlenné tevő, háború és ál-
landó hadiállapot megállította és visszavetette. 1514 és 1526 megakadályozta a pol-
gárságnak egy, a feudális kereteken kívül álló osztálynak és eszméjének kialakulá-
sát, de lehetőséget adott a fegyverrel való felfelé emelkedésnek, a jogsírtalan paraszt-
ból katonává és ezáltal nemesúrrá levésnek. Nyilvánvaló, hogy a parasztság előtt a
felemelkedés útja, vagy annak illúziója és eszménye nem lehetett más, mert nem
is volt más. A török háború után Rákóczi Ferenc, majd Kossuth Lajos szabadság-
harca továbbra is lehetőséget biztosított irracionális, nem gazdaságos, hanem katonai
„nemesi” erények gyakorlására. Ha a széles paraszti tömeg többnyire csak a mesék
hallgatásakor élte át a főhős kiskanász személyével azonosulva a hatalmasakat és
csatákat győző királlyá való felemelkedés lélekmelegítő boldogságát, a magyar pa-
raszti nevelés közvetlenül és mindennaposan is erre készítette fel a fiatalokat.
A magyar fiúgyermeket apja „mihelyt ... a szűrt, tarisznyát és baltát bírja, ökrésszé
teszi ... Az ökrésszeg pedig abban áll, hogy a gyermek az apja vagy gazdája ökreit
éjjel-nappal szanaszét legelteti, s mikor csak szeret teheti, azokkal lopat ... az ily
gyermek így kezdvén életét, a lopást, rablást ... derékségnek nézi ... így a figyermek
igen keményen neveltetik ... csak kenyeret és szalonnát eszik, az ég alatt a földön,
télien pedig istállóban hál és csak akkor fekszik párnán mikor megházasodik, amit

pedig korántsem szegénységnek kell tulajdonítani ... Az ily kemény nevelés célirányos ugyan hadiemberre nézve ... egy hadra nevelt népnél, de korántsem egy szorgalmas polgárnál!" Berzsényi Dániel találó jellemzése. „A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól” szóló munkájában nemcsak a korabeli Somogyra és a szomszédos Baranyára volt érvényes, hanem az akkori ország nagyobb, amint Berzsényi ki is emeli, erősebb részére is. Ez az egyéni legeltetéses állattartási forma és, ennek nagycsaládi kerete a Hegyháton csak a múlt század végén tűnt el. Az így nevelt fiatalság gyakran szemtől szembe látott és lehetőségközelben levő példaképei a „legdelibb erdei gavallérok” — (Berzsényi szavai) — a betyárok voltak. Egy-egy komolyabb vagy a szándékoltnál keményebben sikerült virtuskodás, a csöszök, hajdúk megverése vagy éppen a szomszédos jámbor német falvak éjszakai felverése, halálesettel végződő verekedés után (melyekre egy évszázad távolából is elevenen emlékeznek a hegyháti némettség köréből is) csak a következő lehetőségek közt választhatott a súlyosabb megtorlástól tartó magyar legény: (A deres kiállását is dicsőségnak vették) vagy betyárrá, vagy félbetyárságot jelentő pástorrá lett, vagy felcsapott katonának. Az utóbbinak büntetésből is elvihették. Mindezekkel járó ridég, de költői illúziókkal bőven kiszínezett „pályához” hozzá edződött már fiatal korában. Hiszen a magyar parasztköltészet késői ballada- és mesehősei, díszítő művészetének kedvelt figurái is a lovagi erényekkel felruházott betyárok voltak. A múlt század végéig e területen más, racionálisabb, eredményesebb, jámborabb polgári-kapitalista erények képviselői, a kereskedők és iparosok mind idegenek: németek és zsidók, akiket idegenségük, de még jobban magatartásuk miatt lenéztek, gazdagságuk és eredményességük miatt irigyeltek. (Ebben is átvehették a magyar nemesség véleményét.) A jobbágyfelszabadítás után sem becsült a paraszt mást, mint aki nagyobb földet bírt, s különösen a fiatalság előtt az volt a nagyobb, aki a nemesi életforma vonzó és szélsőséges megnyilvánulásaiban kitűnt. Büszkeség, bátorság, cifra viselet stb. A takarékosság zsugoriságnak, a szorgalom haszonlesésnek, élheteretlenségnek számított, egyben a neveltség, a megvetés tárgyai.

A német telepések vagyont nem hoztak magukkal. Háziaállatot alig, gazdasági felszerelést a legszerényebbet. Ha voltak is köztük olyan parasztgazdák, akik Németországban földdel rendelkeztek, azok gazdasági kultúrája, termelési tapasztalata keveset ért az idegen éghajlat alatt, ismeretlen földön és viszonyok közepette. Nagyobb részük földtelen zsellér, napszámos, megélhetését nehezen megtaláló falusi iparos, agrárproletár volt. Majdnem egy egész évszázadon át gazdálkodásuk semmiféle területen nem haladja meg az itt lakó magyarságét, sem mennyiségben, sem minőségben. Magukkal hoztak egy más gazdálkodási módot, az árutermelő, az ön-ellátást, a gazdasági autarchiát már meghaladó tőkegyűjtési célt, ami párosulva a telepesség kényszerű racionalizmusával és a valószínűleg már itt kialakított törzsöröklési renddel, évtizedek múltán látványos előrehaladást biztosított. Látványos előrehaladást, hiszen az új környezet őslakosai számára ez a gazdálkodási mód és az ezzel járó tulajdonságok és erények nemcsak idegenek és ismeretlenek voltak, hanem egyenesen a megvetés tárgyát képezték. A német törzsöröklési rend egy örökös számára biztosította a paraszti földbirtokot, a paraszti egzisztenciát. A testvérek kifizetése megkövetelte, hogy az osztozkodásig szigorúan és tervszerűen együttműködjenek, takarékoskodjanak, gyűjtsék a tőkét. A kifizetett és ipart tanult többi fiú olyan vagyonnal, pénzbeli tőkével indulhatott el önálló egzisztenciát alapítani, mint amilyen egyetlen magyar paraszt birtokos család kezében sem volt, s így bárhol könnyen vásárolhatott ingatlant. A modernizálódó világ számtalan csillogó és drága luxuscikkére éhes mindkét nembéli magyar fiatalság, de ugyanakkor idejémtúltan önálló magyar parasztgazdaság presztízse fenntartásához könnyen kaphatott kölcsönt a némettől, anélkül hogy annak visszafizetésére egyáltalán alkalmas gazdasági erővel, felszereléssel és életmóddal rendelkezett volna. Valószínű tehát, hogy takarékos, célratoró, a piacra rendkívül érzékeny, munkában, szorgalomban, időkihasználásban utolérhetetlen hegyháti német embertípust éppen e magatartás kézzelfogható eredményessége alakította, formálta ilyen szélsőségessé. Ennek köszönhető,

hogy ez a természeti adottságaiban mostoha terület a XIX. század végén és a XX. század elején árutermelésben megelőzi a környező vidékeket, beleértve a jobb földön gazdálkodó, más németlakta területeket is. A hegyháti német szemében a magyar könnyelműség, büszkeség, pazarlás, cifraságszeretet, a pátosz és a presztízshez való ragaszkodás éppen annyira neveltség tárgya, mint a magyar szemében a német takarékoság. E két magatartás két évszázados együttélés, sőt e két népcsoport gazdasági egymásrautaltsága idején sem közelített egymáshoz, nem egyenlítődtött ki, sőt inkább kihívást jelentett egyik a másikának. Sok esetben pedig maga a német táplálta és élesztette a magyarban azokat a magatartásokat, melyeket ő kihasználhatott a maga hasznára és előmenetelére. Ugyanúgy indukálta a magyar magatartás a németet szélsőségesé, éppen azzal, hogy állandó előrejutási területet biztosított neki. Nem lepődhetünk meg ezután azon sem, hogy a magyar parasztság a fentebb leírt urizáló presztízserért a születéskorlátozástól sem riadt vissza (ezt is tanulhatta az elszegényedett magyar nemességtől).

Ha tapogatódzunk is a két eltérő paraszti eszmény eredetét és kialakulását illetően, megléte tény. A következőkben megkíséreltem e két magatartás értékrendjét egymással szembeállítani. Először felsorolva a hegyháti magyarság, utána pedig a hegyháti németiség magatartásának jellemző vonásait, számozott tételek formájában. Az azonos sorszámok nagyjából az ellentétpárokat adják. A tételek sorrendjének különösebb jelentősége nincs.

A magyar értékrend és magatartás:

1. Az örökségből minden fiú egyenlő részt kap, egyik vagy másik utód indokolatlan előnyben részesítése igazságtalanság és visszatetsző. Hasonlóan „kegyetlenség”-nek számít a gyermeket, főleg idegen iparoshoz tanoncnak elküldeni, annak „szolgájává tenni”. Ez is az ősi földből való kirekesztést jelenti.

2. A parasztgazdaság elsősorban önellátásra törekszik, mindazt igyekszik megtermelni, melyet felhasznál, hogy ne szoruljon vételre. Ez a törekvés már a XIX. században is korszerűtlen és csak részben valósítható meg, de még a XX. században is megfigyelhető. Ezen túl gazdasági felszerelését is lehetőleg maga állítja elő, ami csak részben magyarázható készpénz híjával. Alkalmanként változatos tevékenységekbe kap, napszám munkát vállal, elszegődik fuvarosnak stb. Szétszórtan, nem eléggé összpontosítva tevékenykedik.

3. Ez az önellátó, sokoldalúságra törekvés jellemzi a magyar családok nemek szerinti szigorúbb munkamegosztását. „A magyarok asszonyai és nagyobb leányai — írják már a múlt század közepén — szorgalmas szövőők, fonók. Valóban különös, hogy még a köztük lakó németek sem utánozzák a szövésben őket, nem említvén azokat akik tőlük elkülönözve egészen német falvakban élnek” — teszik hozzá. Ha a családi munkaszervezet erejét meghaladja a földbirtok nagysága, a magyarok inkább kiadják berbe földjeiket, de megkímélik a vászoncelédet a férfiakkal való mezei munkától.

4. Ez az önellátásra való törekvés okozza a termelési szerkezet viszonylagos állandóságát. A magyar paraszti üzem nem alkalmazkodik rögtön és hathatósan a piac igényeihez. Amikor a bor nagy kelendőségnek örvendett, akkor is csak kismértékben növelte szőlőterületeit. Amikor viszont a bort már nem lehetett nyereséggel eladni, alig csökkentette azt.

5. A termés, az állatok nagysága, szépsége nemcsak jövedelem, hanem presztízsz kérdése is, mellyel nap mint nap tartozik környezetének. Ilyen a XIX. század elején még a négyökrös fogat, utána a szép, gyors lábú ló stb., de a búzavetés is.

6. A családi jövedelem egy része haszontalan kiadásokra megy el. Igen sokat emészt fel a ruházatkodás, különösen a nőké. A magyar női parasztviselet tükrözi viselőjének korát, családi állapotát (leány, menyasszony, fiatalasszony gyermek nélkül, fiatalasszony, anyós vagy gyászoló szülő), szűkebb és távolabbi rokonság gyászában való részvételt, mely különböző mértékű lehet, s megfelelő évszakot és ünnepet (advent, karácsony, böjt, húsvét, pünkösd, ünnep első és másodnapja, újhold vasárnap stb.), sőt még a nap szakát (ünnep délelőtti, táncra való délutáni ruha

stb.). 1848-ig az uraságnak tartozó robotra is tiszta, félünnepi ruhában ment. A ruhák anyaga is értékesebb: drágább selyem, bársony, egy ruha néha egy tehén ára. Egy magyar nő ruhatárának értéke többszörösen meghaladja a nála vagyonosabb németét is.

7. A ruházathoz hasonlóan a szebbet, költségesebbet vásárolja edényben is. A német fehéredényesek elsősorban nekik dolgoznak pl. Hetvehelyen. Az óbányai fazekas külön készített a magyarok számára cifra, a németeknek egyszerűbb és olcsóbb edényeket. Ugyanez vonatkozik kocsira és lószerszámra is.

8. Sok az ünnepi vagy ünnepi külsőségekkel körülvett alkalom, kezdve az adásvételt kötelezően megpecsételő áldomástól a kocsmai szórakozásig; kártyázásig. Akkor is kocsmázik, ha elegendő bora van otthon, a társaság, a presztizs kedvéért. Az egyházi ünnepek, családi alkalmak (lakodalom, keresztelő, temetés) szórakozással egybekötött összesegítések (hordás, szüret, kukoricafosztás, fonó) játékos és költséges megülése.

9. Változatosabb étkek, jobb konyha, de különösebb beosztás nélkül. Így érvényes a mondás: „Karácsonykor kalács, húsvétkor kenyér, pünkösdkor jó volna, ha volna.” Vannak alkalomhoz kötött presztizsjelek. Színbort szolgál fel vendégnek, munkásnak, maga is azt iszik, vizes bor készítése is megvetendő, német szokás. Búzakenyeret illik enni. Az étkezésnek megadják a módját, nem kapkodják el.

10. Exogámia, mely itt azt jelenti, hogy különösen kisebb falvakban illő az életársat más faluból hozni. A párválasztás, fiatalok találkozása, az esküvő és utána a kötelező rokonlátogatás sok költséggel és időtöltéssel jár.

11. A szorgalom nem a legfőbb értékmérő. (Paradox módon a holt vagyon is nagyobb becsületet ad.) Fontos értékmérő a testi szépség, a ruházat szépsége és tisztasága, a vendégszeretet, a nagyvonalúság, a könnyelmű, szép mulatás és esetenként a tékozlás („jaj de szépen tud mulatni!”), a felsőbbbséggel való gyakori szembehelyezkedés és ellenzékiség, a kurázsi, a bátorság, olykor a hetykeség.

12. Széles érdeklődés, mozgékonyág utazásra, vásárra, cirkuszba, moziba, műkedvelő előadásokra, búcsúra. Hangoskodásig menő nyíltság, egyes esetekben versenyszerűvé váló bőkezűség az adakozásban, pártoskodás.

13. Presztizshelyzetek kihasználása. E pontnál együtt kell bemutatnom a magyar és német magatartást:

A presztizshelyzeteket a magyar erkölcsileg, a német anyagilag használja ki. Egyik gyakori esetét a múlt század végéről így említik: A magyar gazda, bár könnyen megtehetné volna maga erejéből is, némettel csépelteni ki a gabonáját. A német kap a munkalehetőségen. A kérdőre vont magyar azt feleli: hát nem tudja az úr, hogy azért teremtette Isten a németet, hogy a magyarnak szolgáljon? A német dicséri és kifejezi csodálatát a magyarok szép viselete, ünnepi mulatása felett, és pénzt ad kölcsön a pompa fokozására — megfelelő zalog ellenében, mely igen leegyszerűsíti térfoglalását. A magyar lenézi az éhes németet: a magyarszéki bíró az ablakból meglátja a nemrég a faluba költözött német szellért, ezért tüntetőleg tízes bankóval gyűjtja meg pipáját: hadd sárguljon az éhes német. Ez a bíró a falu szegényeként halt meg a századfordulón, házát, vagyonát betelepülő németek vették meg.

Gyegük sorra a megfelelő sorszámok szerint a német magatartást:

1. Törzsöröklés. Csak egy fiú kapja az ingatlant, a parasztbirtokot. A többi testvér a reá eső rész megközelítő értékét pénzben kapja meg. Ezzel szorosan összefügg az, hogy a fiúgyermeknek rendszerint mind ipart tanulnak. Amíg az osztokodás meg nem történik, mindannyian a közös vagyon gyarapításán fáradoznak.

2. A parasztgazdaság általában árutermelésre törekszik.

3. A családi munkamegosztás nem különül el annyira nemek szerint, mint a magyaroknál. A német asszonyok, lányok nem foglalkoznak szövással, fonással, de már a múlt század közepén versenyt kaszálnak a férfiakkal, és szántanak.

4. A termelés szerkezete a piac igényeinek megfelelően gyorsan átalakulhat, mindig a legkapósabb, legjövedelmezőbb árut igyekeznek termelni. Így kapcsolódik

be a dohánytermelésbe a XVIII. század közepén, és amikor a bort igen keresik, néhány év alatt szőlőterületüket tízszeressé, hússzorossá is kiterjesztik. Amikor a bor eladása nehézségekbe ütközik, néhány év alatt kivágják a szőlőket, alig hágyják meg 10%-át.

5. A termelést rendszerint nem rendelik presztízskérdések alá, nem szégyellnek például teheneket befogni, és náluk terjednek el először az új állatfajták, így a kifejezetten paraszti munkaállat, a nehéz, hideg vérű ló. (Melyekkel távolabb utazni, büszkén nyargalni nem lehet, ami a magyaroknál fontos szempont!)

6. A család jövedelmét hasznos beruházásokra, a gazdaság növelésére és korszerűsítésére fordítják. Ezzel szemben a ruházkodás másodrangú kérdés. A német viselet nem hordoz annyi jelentést, nem kötődik annyira az alkalomhoz, mint a magyar, anyaga is olcsóbb, színe szerény. Néhány faluban a fiatal lányok és az öregasszonyok viselete hétköznap és vasárnap egyaránt fekete.

7. A házi felszerelés egyszerűbb, célszerűbb, a magyarokéhoz képest szegényesebb, a gazdasági eszközkészlet viszont korszerűbb.

8. Szerényebb ünneplés és ünnepi külsőség családi eseményeknél is. Kevesebb kocsmázás, előfordul az is, hogy bálók idején is hazulról hozott borból isznak.

9. Egyhangúbb, igénytelen, sok esetben a szükségesnél is szegényesebb étkezés, sok olcsó nyersanyag, krumpli, kása, gombóc, bab, baboskenyér, lekvár, kevés fűszer. A gazdánál viszont jobb beosztás, a legnagyobb dologidőre tartalékolnak. Nincsenek presztízstelepek. A szinbort ritkán, legfeljebb lakodalomban isszák meg, inkább eladják. Maguknak vizes bort készítenek. Rozskenyeret esznek a búzatermelők is, mert olcsóbb, és ha kemény, kevesebb fogy belőle. A rozskenyér a múlt század második felében már német ételnek számít.

10. Endogámia: Ritkán hoznak asszonyt más faluból, sok a rokonházasság, ezért a rokonlátogatás leegyszerűsödik, s nem is igen gyakori.

11. A szorgalom, az emberi teljesítőképesség szinte természetellenes tisztelete, ez a legfőbb emberi értékmérő. „Munkára éhes ember” — ez a legmegtisztelőbb jelző, hencegések és fiatalkori emlékezések legszentimentálisabb tárgya. A nők munkára menet a kocsin ülve is kötnek. „Korábban kelnek fel mint a magyarok — írják a múlt században. — Már kora gyermekségtől fogva életük nem egyéb mint jólétre való törekvés, minden költészet, minden derültebb mozzanat nélkül, legridegebb önzéssel párosulva.” A gyermek korai munkába fogását a sorozások eredményei bizonyították: a német legények között sokkal több volt a testi hibás, szolgálatra alkalmatlan (visszér, sérv, fejletlenség, stb.)

12. Szűkebb érdeklődés, mely elsősorban a hasznosság, a gyakorlati síkon jelentkezik (szakkönyvek, szakismeret). Színházi előadásokra, moziba a magyaroknál ritkábban járnak. Véleménynyilvánításban tartózkodó, felsőbbiséggel ujjat nemigen húz, engedelmesebb állampolgár. Összetartás és érdekközösség vállalása saját népcsoportjukkal. Ez utóbbi jellemvonások a kisebbségi helyzetből is kialakulnak.

Ez az összehasonlítás az 1860-as évekből az 1930-as évek végéig terjedő korszakra érvényes. A második világháború kora és a németek egy részének kitelepítése, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezése új helyzetet teremtett a Hegyháton is. A két népcsoport eltérő értékrendje, mint az egyedek történelmi múltja, változott körülmények közt és síkon azonban ma is hat és észrevehető.